

УДК 94(497.15)"1942/1945"(093.2)
271.2-87-725(497.15)"1942/1945"
341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.58378/GIG.16.2024.JAN.49-76>

оригиналан научни рад / original scientific article

примљен / received: 20. 05. 2024.

прихваћен / accepted: 07. 10. 2024.

Жељко ЈАНДРИЋ,
Професор Богословије Светог Петра Дабробосанског Фоча,
zeljkojandric@gmail.com.

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ДЈЕЛОВАЊА ТЗВ. „ХРВАТСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“ НА ПОДРУЧЈУ КАНОНСКЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ МИТРОПОЛИЈЕ ДАБРОБОСАНСКЕ У ВРЕМЕНУ НДХ ОКУПАЦИЈЕ (КРОЗ ИЗВОРЕ И ДОКУМЕНТАРНУ ГРАЂУ)

Сажетак: Оснивање самозване „Хрватске православне цркве“ представљало је неканонски насилан процес „десрбизације“ којим се настојало довести до похрваћења и покатоличења Срба у НДХ. На основу сачуване грађе из фондова Архива Митрополије дабробосанске прати се покушај стварања тзв. „Хрватске православне цркве“ у времену НДХ окупације. Поменута документарна грађа открива процес и начин реализације политичког пројекта власти Независне Државе Хрватске и стварања тзв. „Хрватске православне цркве“ на примјеру СПЦО сарајевске и зеничке. Путем докумената из наведеног архивског фонда сагледан је процес насилног преузимања имовине Митрополије, те покушај постављања клира.

Кључне речи: Српска православна црква (СПЦ), тзв. „Хрватска православна црква (ХПЦ)“, Независна Држава Хрватска (НДХ), Други свјетски рат, Срби, православље, СПЦО сарајевска, СПЦО зеничка.

Српски народ и Српска православна црква су, након окупације и формирања квислиншке творевине НДХ, претрпјели велика страдања у периоду 1941–1945. године. Званична политика НДХ подржала је планско и систематско уништење Срба које је резултирало великим бројем жртава и звјерским методама уморстава. Срби су, као непожељан и непријатељски елемент – сачињавајући скоро трећину становништва на територији НДХ, морали бити физички уништени, протјерани или преведени у римокатоличку вјеру. Прекрштавање православних Срба подстицали су истовремено усташки политичари и представници Римокатоличке цркве у циљу денационализације Срба и асимилације у Хрвате, као и из прозелитистичких циљева. По расположивим подацима, на цијелом подручју НДХ до краја рата је у римокатоличку вјеру преведено између 240.000 и 350.000 православних Срба. Унијаћење Срба који су били непожељан непријатељски елемент било је саставни дио антисрпске политике усташког режима и Римокатоличке цркве, а требало је да буде, поред физичког истребљења и депортација, једна од мјера за рјешење тзв. „српског питања“¹. Клер Врхбосанске надбискупије у Сарајеву са надбискупом Шарићем, жупници Брале, Вајс и бројни други, доказано су били организатори и протагонисти насилног процеса прекрштавања православних Срба у Сарајеву и околини.²

У Сарајеву је погром над Србима и Јеврејима отпочео по уласку њемачких копнених јединица 15. априла 1941, дочеканих са одушевљењем од стране локалног муслиманског и хрватског становништва. Многе грађевине у Сарајеву претворене су у затворе за Србе и Јевреје, од којих су највећи били војни логор у великој касарни у улици Војводе Путника, зграда судског затвора у Правосудној палати, „Беледија“ код Вијећнице те затвор у згради Православне богословије. У Сарајевској богословији смјестила се првобитно 16. априла њемачка јединица, а од 23. јуна зграда Богословије је служила као логор интернираних Срба.³ Успоставом усташких органа власти, Сарајево постаје центар жупе Врхбосне чија су сва четири велика жупана током њеног постојања били муслимани који су проглашени дијелом супериорног хрватског народа, идеализовани као „најчистији дио Хрвата“. Најистакнутији међу њима је био Џафер Куленовић, који је, након смрти Мехмеда Спахе (1939) био предсједник ЈМО и потпредсједник Владе НДХ током цијелог трајања усташке владавине, изузев првих неколико мјесеци (када је на том мјесту био његов брат).⁴ Од српског живља усташкој

¹ Од стварања НДХ до октобра 1941, било је прекрштено 70.000 Срба, док подаци за 1942. говоре да је „прекрштено“ 100.000, а до маја мјесеца 1943. још 140.000, што укупно износи више од 300.000 унијаћених. Није познато колико их је прекрштено до краја 1944. Подаци о укупном броју унијаћених се крећу: од 240.000 (податак из извештаја надбискупа Степинца Светој столици) па до 350.000 поунијаћених (податак који износи Вељко Ђурић у дјелу *Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској*). (Slobodan Milošević, „О прекрштавању православног становништва у NDH и време Другог свetskog rata“. *Istorija 20. века: Časopis Instituta za savremenu istoriju*, бр.3. (1985), 72–73).

² Жељко Јандрић, „Прилог истраживању прозелитизма клера римокатоличке цркве у НДХ: неколико случајева насилног прекрштавања православних Срба“, *Тойола ЈУ сјомен-подручје Доња Градина*, бр. 6, (2020) 89–90.

³ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице: 1945–1970 I*, Београд 2002, 62.

⁴ Поред њих, у усташкој персоналној структури у Сарајеву која је сносила највећу одговорност за почињене масовне злочине над Србима и Јеврејима, били су: Петар Петковић, повјереник владе НДХ за цијелу Босну и Херцеговину, Петар Блашковић, повјереник за војна питања, односно заповједник босанског дивизијског подручја, и Јуре Францетић, повјереник за усташку војску и устројство усташке власти у цијелој Босни и Херцеговини. Поред њих,

власти приклонио се Сава Бесаровић који је био истакнути члан Хрватског државног сабора (Сабора НДХ) те министар у Влади НДХ.⁵

Поред физичког терора и покушаја затирања, донесене су и законске одредбе чији је крајњи циљ било постепено укидање националне свијести Срба. Наредбом Министарства унутрашњих послова НДХ, донесен је Декрет о забрани ћирилице 25. априла 1941, а 18. јула 1941. издата је наредба по којој је српска православна прозвана „грко-источном вјером“.⁶

Примјена одредбе о забрани ћирилице у Сарајеву је отпочела одмах по доношењу. Након забране употребе ћирилице, митрополит Петар Зимоњић одбио је да се повинује одредбама, те је 12. маја 1941. лишен слободе, чиме је Митрополија остала без архијереја. Управни одбор Црквене општине сарајевске одржао је сједницу 1. маја 1941, на челу са председником Стевом Прњатовићем и потпредседником инж. Велимиром Бесаровићем, те у тачки 6. од Епархијског управног одбора затражила упутство за употребу ћирилице.⁷ На следећој сједници ЦО сарајевске, одржаној 19. јуна 1941, констатовано је да је у овом периоду извршен претрес канцеларија црквене општине од стране усташких власти. Сам записник са ове сједнице вођен је на латиничном писму.⁸ На сједници ЦО сарајевске, одржаној 9. јула

ту су још били и повјереници за Велику жупу Врхбосну свећеник Божидар Брало и проф. Хакија Хаџић, начелник и доначелник града др Атиф Хаџикадић и Петар Јуришић, командант града Звонко Ковачевић. Велику одговорност за терор над Србима и Јеврејима имале су и водеће личности муслиманске организације унутар Хрватске сељачке странке – поред браће Куленовића, Адемага Мешић, Хакија Хаџић, Мунир Шахиновић Екремов, великодостојници исламске заједнице на челу са реис-ул-улемом Фехимом Спахом, Мухамедом Ханићем, председником „Ел Хидаје“ (удружење муслиманских свештеника), Мухамедом Алићеримовићем, председником Улеме Мецлиса и др. (Rafael Brčić, „Okupacioni sistem i ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu 1941–1943.“, u: Sarajevo u revoluciji II, urednik Nisim Albahari, (Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1977) 257–258).

⁵ Након рата, Сава Бесаровић, син Ристе и Маре, рођене Пешут, рођен 26. фебруара 1889. у Сарајеву, по занимању адвокат, нежењен, пресудом број кв. 2/45 осуђен је на казну смрти стријељањем. На темељу оптужнице Јавног тужилаштва БиХ од 7. септембра 1945, оптужен је по три тачке. Према првој тачки, оптужен је што је „представљајући се као самозвани представник Срба Босне и Херцеговине“ сарађивао са НДХ, ушао у Хрватски сабор и постао биљажник Сабора. Друга тачка оптужнице је теретила због тога што је од октобра 1943. био члан Владе НДХ, а по трећој тачки оптужнице Бесаровић је крив што је као члан Владе НДХ наређивао принудну мобилизацију у домобране. На расправи 10. септембра јавни тужилац СР БиХ је доказивао да је, посредством Јуре Францетића, у августу 1941, Бесаровић добио позив од „свог старог друга и пријатеља“ Анте Павелића, који га је позвао у Загреб. Након што је Привремена народна скупштина ДФЈ 16. октобра 1945. одбацила његову молбу за помиловање, одред Народне одбране је, 6. новембра 1945, у војном затвору, у 5 сати, извршио казну, након чега је „леш погинулог [...] предат команданту одреда ради покопа“ (Husnija Kamberović. „Smrtne presude Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine iz 1945. godine.“ *Prilozi*, 40, Sarajevo (2011), 166–167).

⁶ Јован Мирковић, „Хронологија злочина (април–август 1941. године) – прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“, у: *Прилози истраживању злочина геноцида и рашних злочина*, уредник Јован Мирковић (Београд: Музеј жртава геноцида, 2009), 18.

⁷ Присутни чланови Управног одбора ЦО сарајевске на овој састанку били су: прота Лука Чупић, прота Мирко Максимовић, Симо Станивуковић, Владо Благојевић, Јаков Милинковић, Милош Билбија, Радоје Поповић, Мане Шушњар, Милош Бајчетић. На овој сједници председник Стево Прњатовић извјестио је одбор о штети од бомбардовања на згради Црквене општине и Митрополије у Сарајеву. У времену перманентног терора, Управни одбор ЦО сарајевске засјео је све до 1943, што се објашњава чињеницом да је рођак Саве Бесаровића био потпредседник Управног одбора. (Архив Митрополије добробосанске (АМДБ), Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједнице Управног одбора ЦО сарајевске, 290–291).

⁸ Присутни чланови Управног одбора ЦО сарајевске били су: Велимир Бесаровић, Јаков Милинковић,

1941, чији је записник вођен такође на латиничном писму, под тачком 5 разматрана је одлука (Епархијског) Управног одбора, која је стигла у ЦО преко Православног архијерејског намјесништва сарајевског, о забрани употребе ћирилице. Ова одлука је узета на знање, с тим што је овај орган Управном одбору саопштио да се то противи прописима Устава СПЦ.⁹

Усташке власти су забраниле Српску православну цркву, вршен је терор над клиром, а већина свештенства у Сарајеву је одведена у усташке логоре или протјерана у Србију.¹⁰ По налогу НДХ Одбора за иселјавање, 15. јула 1941. у Сарајеву је ухапшено 10 свештених лица са њиховим породицама, који су потом послати у логор у Сиску.¹¹ У недостатку надлежног ухапшеног архијереја, архијерејски замјеник свештеник Љубомир Влачић управљао је Митрополијом до хапшења 10. јула 1941.¹² По доступној архивској грађи, након хапшења Влачића, дужност архијерејског замјеника у мјесецу јулу и августу обављао је пензионисани свештеник Томо Поповић¹³, што је видљиво из докумената бр. 509/41 од 21. јула 1941. и 518/41 од 4. августа 1941, сачињених на латиничном писму, са латиничним печатом „Митрополит православне епархије Дабробосанске“ и латиничним потписом Томе Поповића.

Неконтролисани терор над Србима у НДХ довео је до спонтаног устанка српског народа у љето 1941, који се диверсификовао у два антифашистичка покрета. Овај устанак борбеним дејствима отежавао је њемачке ратне планове, чији је стратегијски циљ био да се ово подручје окупира, те да се трупе пребаце на Источни фронт. До ублажавања политике уништења српског народа у НДХ дошло је током 1942. иако је крајњи циљ остао непромијењен. Тзв. „Хрватска православна црква“ створена је због умиривања Срба који су већ покренули устанак против НДХ, али и због спознаје усташких власти да превођење право-

---

Симо Станивуковић и Љубо Куршумлић. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 290–291).

⁹ Присутни чланови Управног одбора ЦО сарајевске били су: потпредсједник инж. Велимир Бесаровић, чланови: прота Лука Чупић, прота Мирко Максимовић, Симо Станивуковић, Милош Билбија, Владо Благојевић и Љубо Куршумлић. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 291).

¹⁰ Српска црква на простору НХД остала је без клира који је или мучки уморен или протјеран у Србију. Мученичку смрт доживјела су три епископа, а број убијених клирика српске цркве достигао је цифру од укупно 196. (Вељко Ђурић, *Усташе и православље, Хрватска православна црква*, Београд 1989, 107–117).

¹¹ Јован Мирковић, „Хронологија злочина (април–август 1941. године) – прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“, у: *Прилози истраживању злочина геноцида и рашних злочина*, уредник Јован Мирковић (Београд: Музеј жртава геноцида, 2009), 35.

¹² Рођен 16. јула 1868. у Метковићу. Завршио Богословију у Задру 1892. Године 1932. прешао је у Сарајево и постављен је за члана Црквеног суда, а од 1933. именован је за архијерејског замјеника. Усташе су га по хапшењу затвориле у логору у Цапрагу. Послије тортуре је пуштен, те је прешао у Србију. Од посљедица мучења и злостављања умро је 23. августа 1942. у Београду. (АМДБ, *Кашалот свештенства епархије дабробосанске*, 202.) Из сачуваног акта Црквеног суда православне епархије дабробосанске бр. 1.466, издатог само дан пред хапшење (9. јула), сачињеног на латиничном писму, са истоименим латиничним печатом и латиничним потписом Љубомира Влачића, архијерејског замјеника, не може се наслутити разлог хапшења.

¹³ Свештеник Томо Поповић рођен је 4. октобра 1872. Докторирао је на Богословском факултету у Черновицама, а од 1900. био је суплент на Богословији у Рељеву. Протопрезвитер др Томо Поповић дужност ректора Богословије у Рељеву обављао је од 1919. до пензионисања 1932. године. Преминуо је 16. јула 1946. у Сарајеву, гдје је и сахрањен. (АМДБ, *Кашалот свештенства епархије дабробосанске*, 8.)

славних Срба у римокатолицизам није довољно за њихово коначно губљење националне свијести.¹⁴ Одлука о стварању ХПЦ¹⁵ у својој сржи као крајњи циљ имала је унијаћење православних по угледу на Грkokатоличку цркву и одлуке Брестлитовске уније, па је тако једна од првих одлука било увођење грегоријанског календара.¹⁶ Политички пројекат „Хрватска православна црква“, над којом је апсолутну контролу имало Министарство богоштовља НДХ, неканонски је сачињена од осам епархија аутокефалне СПЦ.¹⁷ Указ Анте Павелића о оснивању званично је објелодањен у *Народним новинама* 7. априла 1942, а на њено чело постављен је руски емигрант Гермоген.¹⁸ Ова политичка творевина састојала се од Загребачке митрополије те епископија сарајевске, петровачке и бродске. Митрополију загребачку са сједиштем у Загребу сачињавале су следеће велике жупе: Ливац и Запоље, Билогора, Загорје, Пригорје, Покупје, Гора и Модруш. Бродској епархији са сједиштем у Броду припадале су следеће велике жупе: Вука, Барања и Посавје. Епархија петровачка са сједиштем у Босанском Петровцу обухватала је велике жупе: Винодол и Пођгорје, Брибир и Сидрага, Цетина, Гацка и Лика, Крбава и Псат, Сана и Лука, Плива и Рама. Епархији сарајевској са

¹⁴ У меморандуму који је упутио папи Пију XII, 18. маја 1943, загребачки надбискуп Степинац је изразио бојазан да би нестанком НДХ били уништени резултати „прекрштавања“ Срба. Степинац у овом меморандуму упозорава папу Пија XII: „... не би било уништено само оних 240.000 прелазника са српског православља, него и читаво католичко пучанство толиких територија са својим црквама и својим самостанима.“ (Nikola Žutić, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934–1946*, Beograd 2017, 271).

¹⁵ Свети синод СПЦ је, на сједници одржаној 30. априла 1942, прогласио поступак оснивања ове цркве неканонским. И партизански Централни комитет је преко Конгреса православних свештеника НОБ-а одржаног у Српској Јасеници код Босанске Крупе, 15. новембра 1942, осудио стварање ХПЦ и тада је о ХПЦ наведено: „... Одбацујемо белогардејског избјеглицу, самозваног митрополита Гермогена, Павелићевог ‘поглавара православне хрватске цркве’ који је саблазан и понижење за православље...” (Ђоко Слијепчевић *Историја Српске православне цркве II књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*, Минхен 1966, 658; Josip Broz Tito, *Sabrana djela, tom XIII (14. novembar 1942 – 20 januar 1943)*, Beograd 1982, 307).

¹⁶ О увођењу грегоријанског календара у Зеници свједочи документ од 13. јуна 1944, у којем Гемоген тражи од локалног жупника ХПЦ да спроводи одлуку о изједначавању „римокатоличког и православног“ календара. У документу је наведено: „Primili smo od mjerodavnih Državnih Vlasti izvještaj, koji glasi: 'Zakonskom odredbom izjednačen je pravoslavni i katolički kalendar, te dozvoljeno otvaranje hrvatsko-pravoslavnih crkava. Povodom toga otvorena je i hrvatsko-pravoslavna crkva u Zenici i došao je jedan svećenik. On je prvi mjesec držao se po novom izjednačenom kalendaru, ali kasnije nije, nego je podpuno okrenuo na stari kalendar. Četnici oko Zenice upravo naglašuju, da su oni jači od države Hrvatske i da država Hrvatska ne može njima ništa silom naturiti.' Pozivate se, da u najkraćem vremenu pošaljete svoju izjavu o tome predmetu.“ (АМДБ, *Храм Рођења Пресвете Богородице у Зеници*, Митрополија Загребачка Хрватске Православне Цркве, Загреб, Број: 414.М. –1944, Надžупништву Хрватске Православне Цркве у Зеници, Предмет: Zenica вршење црквених обреда по Старом Календару од 13. јуна 1944. г.).

¹⁷ Законска одредба о оснивању аутокефалне Хрватске православне цркве издата је 3. априла 1942. Одређено је да се ХПЦ финансира из буџета НДХ. Избор патријарха и епископе бирао је сам Анте Павелић, а ови су њему лично полагали заклетву. (Radmila Radić, *Verom protiv vere – država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd, 1995, 77).

¹⁸ Гермоген Максимов рођен је 1861. у Донској области под именом Григориј Иванович Максимов. До почетка револуције био је митрополит новомосковски. Био је члан синода Руске православне заграничне цркве до 1942. Након што је Свети архијерејски синод СПЦ 30. априла 1942. прогласио оснивање ХПЦ неканонским, Синод руске заграничне цркве искључио је Гермогена из свог састава и ставио га под забрану свештенодејства. (Radmila Radić, *Verom protiv vere – država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd 1995, 78; *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997, 129).

сједиштем у Сарајеву припадале су велике жупе: Врхбосна, Усора и Соли, Лашва и Глаж, Дубрава и Хум.¹⁹

Одмах по формирању тзв. „ХПЦ“, потпредсједник Одбора ЦО сарајевске српске црквене општине Велимир Бесаровић добио је позив од усташких власти да се отпочне са одржавањем богослужења у сарајевским српским православним црквама у склопу ХПЦ. Потпредсједник Велимир Бесаровић извјестио је Одбор ЦО, на сједници одржаној 9. априла 1942, да је након телефонског позива раније истог дана посетио поджупана Спужевића. Овај га је извјестио да је позван ради организовања „богослужбе“ у цркви за наредни дан (10. април 1942). Поджупан му је изнио да је министар правде и богоштовља донио рјешење којим је допустио богослужење на дан 10. априла и задужио га да сазове сједницу општинског одбора на којој треба одредити све потребно да се богослужење одржи у 10 часова пријеподне. У изјави из записника Бесаровић даље наводи: „Ја сам господину поджупану изјавио да сматрам да је немогуће одржати богослужење, јер су сви наши свештеници одведени па се већ од августа (1941.г.) у нашој цркви не служи служба. На примједбу господина поджупана, да би богослужење или бар благодарење могао одржати госп. јерођакон Настић (Варнава), ја сам навео, да колико је мени познато јерођакон Настић не може самостално вршити богослужење. Господин поджупан је тражио да га послје подне писмено обавјестимо о закључку сједнице управног одбора.“ На наведеном састанку Бесаровићу је предат допис Независне Државе Хрватске, Велика жупа Врхбосна В.Р. број 266/42 од 9. априла 1942, упућен „Хрватско православној црквеној опћини на руке предсједника госп. инг. Велимира Бесаровића Сарајево“, следећег садржаја: „Министар правосуђа и богоштовља својим рјешењем број В.Т. 28 од данас донио је рјешење, којим се дозвољава богослужење у Хрватској православној цркви у Сарајеву на дан 10. травња 1942. год. Предње Вам достављам ради знања и даљег поступка. За дом спремни! Замјеник Великог Жупана, Поджупан Спужевић с.р.“ Након извршених притисака на црквени одбор, исти је позвао јерођакон Варнаву Настића²⁰, на сједницу, те је исти замољен да се лично изјасни о служењу евентуалне литургије. У записнику са сједнице је наведено: „Потпредсједник наводи, да је замолио јерођаконна госп. Варнаву Настића, да присуствује данашњој сједници захваљује му се на одзиву и моли га да изложи члановима одбора, да ли он може одржати богослужење или благодарење, нашо јерођакон господин Варнава изјављује да по канонима наше цркве он као јерођакон не може вршити никакав црквени обред.“ По овој изјави јерођакон Варнаве присутни чланови Управног одбора једногласно закључују да се на допис Велике жупе Врхбосне упути одговор актом бр. 36/42, под датумом 9. априла 1942, у којем је поручено: „На Ваш цијењени допис В.Т. број 266/42 од данас, обавјештавамо Вас да и поред најбоље воље не постоји могућност одржавања богослужења у овдашњој православној цркви на дан 10. травња о.г., јер овдје нема

¹⁹ Zakoni, zakonske odredbe, naredbe itd. Nezavisne Države Hrvatske (proglašene od 2. lipnja do 22. lipnja 1942, Knjiga XVIII (svezak 171–180), urednik A. Mataić, vjećnik Stola sedmorice, Zagreb 1942, 67.

²⁰ Свештеномученик епископ Варнава Настић одбио је позив поглавника НДХ Анте Павелића, да дође у Загреб и прими се епископства ХПЦ, али и позив од стране партизана из 1944. да им се придружи. Постоје мишљења да је оптужница и пресуда против епископа Варнаве био покушај да се у кругу СПЦ нађе „жртва равнотеже Алојзију Степинцу“. (Протојереј Саво Б. Јовић, *Свештеномученик Епископ Варнава Настић (1914–1964)*, Београд 2004, 43, 72).

ни једног нашег свештеника, који би по црквеним канонима имао право одржати богослужење. Јерођакон Варнава Настић, који се једини од свештених лица налази у Сарајеву, по црквеним канонима не може вршити никакав црквени обред...“²¹

По угледу на Устав СПЦ створен је „Устав ХПЦ“ одобрен од стране Павелића, те објављен у *Народним новинама* 5. јуна 1942. Из записника сједнице Управног одбора ЦО сарајевске, одржане 9. јула 1942, видљиво је да је у Сарајевску црквену општину запримљен нови „Устав“ према којем дужност и начин постављања црквено-општинског Управног одбора прописује епископ за своју епархију. Констатовано је да, с обзиром на то да ова епархија нема свога епископа, овај одбор и даље води послове црквене општине као до сада, док се према Уставу не изабере или не именује нови управни одбор.²²

На сједници ЦО сарајевске одржане 29. априла 1943, примљена је Одлука Министарства правосуђа и богоштовља, Одјел за богоштовље број 3768-Б-1943 од 28. маја 1943, којом је за повјереника над имовином „бивше грко источне цркве“ у Сарајеву именован Коста Ђурчић.²³ Преузимање имовине „бивше грчко-источне цркве“ у Сарајеву извршено је по Записнику састављеном у просторијама православне црквене општине у Сарајеву на дан 22. јун 1943. Овој примопредаји присуствовали су са стране Црквеног одбора: потпредсједник инж. Велимир Бесаровић, чланови: Милош Билбија, Јово Петровић и Јаков Милинковић, а са друге стране Коста Ђурчић као „повјереник Министарства правосуђа и богоштовља“. Црквени одбор предао је Ђурчићу као повјеренику имовину којом је овај одбор руководио од избора 1938. По примопредаји, имовину је примио Коста Ђурчић, а предао Велимир Бесаровић и чланови: Милош Билбија (једини оставио потпис на ћирилици), Јово Петровић и Јаков Милинковић.²⁴ Након ове примопредаје Одбор више не засједа до 1945. године.

У недостатку епископа, а да би успоставио и привидну црквену структуру, „митрополит“ Гермоген је, у мају 1942, именовао четири архијерејска намјесника од којих су сви били руски емигранти.²⁵ На подручје канонског дјеловања Српске православне Митрополије дабробосанске прокламовани су као архијерејски намјесници (наджупници): Парадијев Анатојије, архимандрит за Зеницу, те Руженцов Николај за намјесника сарајевског.

²¹ Записник сједнице Управног одбора одржане 9. априла 1942. Сједници су присуствовали потпредсједник инж. Велимир Бесаровић и чланови: Мане Шушњар, Јаков Милинковић, Симо Станивуковић, Милан Богдановић, Ђуро Вајагић, Ристо Шушљић, Коста Ђурчић и јерођакон Варнава Настић. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 301–302).

²² Присутни чланови Управног одбора ЦО сарајевске на овом састанку били су потпредсједник инж. Велимир Бесаровић и чланови: Милош Билбија, Мане Шушњар, Душан Дозет, Јаков Милинковић, Симо Станивуковић, Пеђа Кашиковић, Ристо Шушљић. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 303–304).

²³ Сједници су присуствовали потпредсједник Велимир Бесаровић и чланови: Милош Билбија, Јаков Милинковић, Реља Кашиковић, Момо Шушњар и Јово Петровић. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 316).

²⁴ Записник сједнице Управног одбора одржане 9. априла 1942. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 319).

²⁵ Вељко Ђурић, *Усташе и православље, Хрватска православна црква*, Београд 1989, 194; Radmila Radić, *Verot protiv vere – država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Београд, 1995, 78.

У Сарајеву је, поред Руженцова Николаја, постављен за свештеника Мрачковски Иван. О постављању Богдана Поповића за још једног жупника Хрватске православне жупе у Сарајеву, ЦО сарајевска обавјештена је актом Велике жупе Врхбосне број 24.652/42. од 7. септембра 1942. У акту је стајало: „Рјешењем Министарства Правосуђа и богоштовља, одјел за богоштовље од 26. колхоза 1942. бр.9367-Б-1942. постављен је уз свећеника Руженцов Николаја, Мрачковски Ивана и свећеник Поповић Богдан²⁶ за прив. жупника 'Хрв. православне жупе у Сарајеву'. Затим овим рјешењем има Велика жупа свећенику Поповић Богдану отворити бившу грко-источну цркву на упорабу и предати му црквене ствари... У проведби тог рјешења одређује се примопредаја наведених ствари код Градског поглаварства у Сарајеву на дан 8. рујна т.г. у 10 сати прије подне. У овом рјешењу позван је и Бесаровић као 'предсједник бивше православне црквене обћине' да присуствује примопредаји те да кључеве цркава преда Богдану Поповићу.“²⁷ Поповић је преузео имовину СПЦ 9. септембра 1942. и ставио је на коришћење творевини ХПЦ.

Поред Сарајевске жупе, по оснивању ХПЦ основане су и жупа Трново и Илица, којима је од августа 1942. управљао жупник Лукијан Андријевски. Варнава Радовановић „јеромонах“ постављен је за жупника у манастиру Ловници по рјешењу 804. од 30. децембра 1942. Исти је, половином 1943, био задужен за храм Св. Николе Чудотворца у Рељеву.²⁸ Василије Добронравов као „духовник за хрватску православну исповијед при III. Зборном подручју“ имао је дозволу од 6. новембра 1943. за службу у Преображенском храму у Пофалићима те у храму Св. Николе Чудотворца у Рељеву.²⁹

Парадијев Анатојије архимандрит постављен је рјешењем Министарства правде и богоштовања од 20. септембра 1943, број 6.819, за наджупника у Зеници, а истим актом

²⁶ Богдан Поповић, син свештеника Симе Ј. Поповића, рођен у Модричи 30. децембра 1890, завршио је Богословију у Призрену 1912. Рукоположен је 13. јуна 1913. у Бањој Луци од митрополита бањалучко-бихаћког Василија, те актом број 602 од 13. јуна 1913. постављен за администратора парохије Дуго поље. Послије припојења протопрезвитерата дервентског Епархије зворничко-тузланској, прелази у клир Епархије зворничко-тузланске актом број 97 од 14. фебруара 1932. Одлуком епископа зворничко-тузланског Нектарија, актом 562/39 од 25.8.1939. одлучен је од свештенодејства, да би због истог почињеног прекршаја био и изопштен из клира. Поповић је у времену НДХ првобитно био постављен за „свећеника ХПЦ“ за подручје тадашњег Босанског Брода, али с обзиром на то да у тим крајевима „више није било православаца, премјештен је у Сарајево“. Умро је у Сарајеву 11. маја 1944. У протоколу мртвих СПЦ (у којег су латинским писмом за вријеме НДХ уписивана сахрањена лица) стоји да је Поповић преминуо у Државној болници у Сарајеву од посљедица тровања непознатог узрока. (Архив Епархије зворничко-тузланске, Бијељина, Регистар свештенства Епархије зворничко-тузланске, 114; Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb 1996, 243; Протокол мртвих XIII СПЦ, Храм Св. Арханђела и Михаила у Сарајеву од бр. 69 1942. до 1945. г. бр.112, 62).

²⁷ Записник сједнице ужег одбора одржаног 8. септембра 1942. Присутни потпредсједник Велимир Бесаровић и чланови: Симо Станивуковић, Милош Билбија, Јаков Милинковић. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, 306).

²⁸ Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb 1996, 245.

²⁹ АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Духовник за хрватску православну исповијед при III. Зборном подручју, Епископу хрватске православне епархије сарајевске, предмет: Молба да се дозволи богослуђење за припаднике оружане снаге у црквама у Новом Сарајеву и у Рељеву, 5. 1. 1945.

потписаним од Радослава Главаша³⁰ основана је Хрватска православна жупа у Зеници.³¹ Овај Рус, иако припадник ХПЦ, остао је запамћен по добром од своје пастве. У *Љешој ису њарохије зеничке* стоји да је Парадијев убијен 9. априла 1945. од стране усташе Варнаве Радовановића „жеромонаха ХПЦ“ у парохијском дому у Зеници.³²

Расчињени свештеник СПЦ Спиридон Мифка³³ постављен је за „свећеника ХПЦ“ у Горажду у фебруару 1943. Судаћи по изворима, Мифка је преузео храмове у Сопотници, Фочи, и Чајничу.³⁴ Мифка, „жупник из Горажда“, извјестио је 7. септембра 1943. да је са усташком војском напустио Горажду, након чега је, актом Министарства правосуђа и богоштовања бр. 6.802 од 15. септембра 1943, постављен на дужност привременог пароха травничког и височког.³⁵

Управо Мифка је, половином 1944, постављен за тзв. другог прелата по важности у ХПЦ и „сарајевског епископа“. Церемонија „устоличења“ Мифке одржана је у Загребу, а Мифку је потом у аудијенцију примио лично Анте Павелић.³⁶ Хиротонију неканонског епископа Мифке једино је признала Румунска црква која је на устоличење послала епископа Висариона Пују.³⁷ Мифка је на „дужност“ у Сарајеву ступио 1. октобра 1944, те је истог дана у отуђеним историјама Митрополије приредио пријем. Пријему су присуствовали њемачки конзул у Сарајеву, главар грађанске управе министар витез Фрковић, затим изасланик министар др Мехичић, а у име Исламске вјерске заједнице предсједник меџлиса улема Хафиз Ибрахим еф. Риђановић.³⁸

³⁰ Радослав (Андрија) Главаш био је римокатолички свештеник, члан Херцеговачке фрањевачке провинције. Крајем 1941. постављен је за прочелника у Министарству правосуђа и богоштовања НДХ. Након пропасти НДХ, од Војног суда Команде града Загреб 1945. осуђен на смрт стријељањем. (Тко је тко у НДХ, 131).

³¹ АМДБ, Храм Рођења Пресвете Богородице у Зеници, *Nezavisna Država Hrvatska Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja*, Број: 6819-В-1943, *Hrvatskoj pravoslavnoj župi u Zenici*, Предмет: Zenica, hrv.prav. Župnosnutak, Zagreb, 20. 9. 1943.

³² О убиству Пардијева за кога се наводи да је био „веома побожан и добра душа“ записано је: „При крају рата нађен је убијен у својој соби – канцеларији сједећи за столом... За ово убиство наводно је касније окривљен и осуђен усташа Варнава Радовановић 'жеромонах ХПЦ' на 20 година робије у затвору у Зеници“ (АМДБ, Храм Рођења Пресвете Богородице у Зеници, *Љетопис парохије зеничке*, 7).

³³ Спиридон Мифка (1902–1945) рођен је у Самобору, поријеклом Чех, син Ивана и Антоније рођ. Цанан. Школовао се у Сплиту у римокатоличком сјеменишту, али га је напустио. Прешавши на православље, завршио је Богословију у Сремским Карловцима 1927. Служио је као свештеник СПЦ као клитик Епархије горњокарловачке те бихаћке. Након пресуде Окружног суда у Бихаћу из 1936, осуђен је због крађе и фалсификовања докумената на четири мјесеца строгог затвора, након чега је изопштен из клира. (Ђоко Слијерчевић, *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svetskog rata, knjiga 2*, Минхен 1978, 718–719).

³⁴ Покушај пљачке и отуђивања чудотворне иконе Мајке Божије – Чајничке Краснице, и њено преношење у Сарајево Мифки није успјело, о чему извјештава у свом допису од 18. августа, наводећи да је Чајничке дошло у руке српских устаника. (АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, *Djelovodni protokol Arhijerejskog namjesništva НРС у Сарајеву*, текући бр.110 од 18. августа 1943).

³⁵ АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, *Djelovodni protokol Arhijerejskog namjesništva НРС у Сарајеву*, текући бр. 117. и 118. од 7.9.1943. и бр. 120. од 22. септембра 1943.

³⁶ Александар Стојановић, Растко Ломпар, „Ангажман Независне Државе Хрватске на међународном признању Хрватске православне цркве 1942–1944.“, *Токови историје: часопис Института за новију историју Србије*, бр. 27 (2/2019), 50–52.

³⁷ Радован Пилиповић, „Руско емигрантско свештенство на простору Независне Државе Хрватске (1941–1945)“, *Годишњак за истраживање геноцида*, Св. 11/1 (2019), 126–127.

³⁸ Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb 1996, 282.

Мифка је покушао и да покрене Богословију која је престала са радом почетком окупације. Сам Мифка је био и професор на Богословији, те је већ током 1944, као „епископ“ примао богослове и монашке кандидате. Из сачуване архивске грађе видљиво је да су се ови кандидати пријављивали из egzистенцијалних потреба, првенствено да би били ослобођени војне обавезе у усташким војним формацијама. Услед неиспуњавања обавеза примљених кандидата, Мифка је 31. децембра 1944. издао акт под бројем 239/44. упућен „Хрватско православној парохији сарајевској“ у којем је за примљене богослове и монашке кандидате навео: „Запазили смо, да богослови и монашки кандидати који су примљени на рад у црквеним установама... не врше своје дужности како треба...“ Мифка је даље упозорио кандидате да ће у случају „да се парохијски свештеници притуже на њих ради не долазка у цркву, на пјевање, праксу или рад у црквеним установама бити пријављени Сарајевском попунидбеном заповједничтву и одмах бити упућени на дјелатну војну обавезу у војску. Напоменуо је изричито да су они као ‘свећенички приправници’ ослобођени од војне дужности...“³⁹

Устројство и рад „свештенства“ ХПЦ у Сарајеву може се сагледати кроз сачуване архивске документе. Парох парохије сарајевске као црквено-судски тужилац протојереј Иван Мрачковски поднио је 5. јануара 1945. актом број 50/1945. оптужбу „Високопречасном црквеном суду Хрватске Православне Епархије Сарајевске“ против јеромонаха Варнаве Радовановића: „оптужујући га да није ни рукоположен за свештеника“. У тужби се Радовановић даље оптужије: „да није законски уопште рукоположен за свештеника, јер о томе не посједује никаквих изворних, а ни приписа докумената; што псује Бога и светињу чак и у олтару службујућем свештенику за вриеме СВ. Литургије, као и Преосвећеном Епископу Господину Спиридону изразиту псовку у саборној цркви, што пијанчи и проводи недоличан живот у друштву сумњивих жена, што Радовановић приписује себи и сатнички чин /Усташког часника/ носио ватрено оружје, обријао браду и бркове и што не носи свештеничко одиело, што је приетио свом епископу да ће га уредити на свој начин називајући да будалом и незналицом, што је Епископа Господина Спиридона називао српским владиком и комунистом, што је напао свог Епископа Г. Спиридона на улици, што је у пијаном стању пред иновјернина омаловажавао и вријеђао Епископа Г. Спиридона, а у гостиони Драге Мартиновића...“⁴⁰

Почетком 1945. године, Мифка позива своје свештенство на поштовање његових одредби које нису поштоване у 1944. години.⁴¹ У документу од 12. марта 1945, тзв. епископ Мифка упозорава „свештенство“: „морамо напоменути већ сада да пада у очи да пароси у задње доба, иза издавања Прописника о наградама за свећенорадње, не служе редовно у

³⁹ АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Nezavisna Država Hrvatska, Episkop hrvatske pravoslavne eparhije sarajevske, Hrvatsko pravoslavnoj parohiji sarajevskoj, Sarajevo, 31.12.1944. g. br. 239/44.

⁴⁰ АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Parohija Sarajevska Hrvatske pravoslavne crkve, Visokoprečasnom crkvenom sudu Hrvatske Pravoslavne Eparhije Sarajevske, Sarajevo 4.1.1945. g. br. 50/45.

⁴¹ АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Nezavisna država Hrvatska, Episkop hrvatske pravoslavne eparhije Sarajevske, u Sarajevu, Hrvatskoj Pravoslavnoj Eparhiji Sarajevskoj, Sarajevo, 19/45, od 13.1.1945.

цркви... паросима се плаћа помоћ из државне благајне...“⁴² Мифка у акту од 20. марта 1945. г. број 154/45, упућеном Хрватској православној парохији сарајевској упозорава протојереја Ивана Мрачковског и архимандрита Николаја Руженцова на пристојно опхођење према новорукоположеном јеромонаху Димитрију Богојевићу. Из докумената Заповједништва III Зборног подручја број 123. од 12. јануара 1945, видљиво је да су у храму у Пофалићима, од октобра 1944. до времена настанка документа, обављена само три богослужења, док у Рељеву није био постављен свештеник.

Пред крај рата, на прољеће 1945, Мифка се из Сарајева повлачи у Загреб гдје је 22. маја 1945. ухапшен од стране нових комунистичких власти.⁴³ На организованом суђењу које је уследило након рата, пресудом Војног суда Команде града Загреба Филиповићу–Мајсторовићу и „дружини“ од 29. јуна 1945. под бројем 290/45, Спиридон Мифка је осуђен на смрт вјешањем, те на трајан губитак грађанске части и конфискацију имовине. По пресуди, окривљени Мифка је осуђен због личног учешћа у вршењу злочина у логору Јасеновац, те због прихватања улоге у успостављању ХПЦ која је основана од стране Павелића.⁴⁴

Након што је југословенска армија ослободила Сарајево 5. априла 1945, стари црквени одбор храма Св. Арханђела Михаила и Гаврила изабран 1938. наставио је вршење својих дужности. Одборска сједница Црквене општине одржана је 15. маја 1945, а на њој су, по записнику, били присутни: предратни предсједник Стево Прњатовић, потпредсједник Велимир Бесаровић, архијерејски замјеник и парох сарајевски пречасни г. Јанко Брежанчић, те чланови: Мане Шушњар, Милош Билбија, Јово Петровић, Ђорђо Вуковић, Душан Дозет, Реља Кашиковић, Ристо Шушљић, Константин Делијанис, Јаков Милиновић, Коста Ђурчић као повјереник за некретнине, те Мићо Косић повјереник за цркву и гробља. Прва мјера коју је предузео Црквени одбор била је да се наложи родбини да на споменицима подигнутим у току рата умјесто латиничног писма постави ћирилично писмо.⁴⁵ И поред притисака,

⁴² АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, *Nezavisna Država Hrvatska, Episkop hrvatske pravoslavne eparhije sarajevske, Hrvatsko pravoslavnoj parohiji sarajevskoj*, Sarajevo br. 137 од 12. 3 1945.

⁴³ Последњи акт који Мифка издаје у Сарајеву заведен је у Дјеловодни протокол под датумом 27. 3. 1945. (бр. 15).

⁴⁴ Мифка је осуђен као крив по пет тачака: „1.) као свећеник српско православне цркве прихватио је у 1943. години на властиту иницијативу, а посредством Гермогена положају и називу свећеника тзв. ХПЦ у Загребу, која је била створена по злочинцу Павелићу, да би се што лакше остварила окупација и да би се разбilo јединство српског народа у Хрватској и изазвао братоубилачки рат, а све то у намјери да послужи окупатору, како би што лакше поробио народе Југославије и како би што лакше сакрили усташки и нацистички злочини, почињени над невиним становништвом; 2.) као свећеник тзв. ХПЦ као исповједник православних заточеника логора Јасеновац присуствовао масовном убијању истих, те сам учествовао у тим убијањима; 3) у горе описаном својству примио положај, име и наслов пароха у Горажду у Високом у тзв. ХПЦ, те судјеловао у организацији 'Парохија' у Босни и Херцеговини; 4.) год. 1944 примио положај, име и наслов епископа сарајевског т.зв. ХПЦ овај си положај присвајао све до ослобођења Сарајева; 5.) у горе описаном својству вршио дужност 'наставника' на тзв. хрв. прав. богословији у Сарајеву, дакле починио кривично дјело служења окупатору и домаћим издајцима и као такав био непосредни извршитељ, помагач и потстрекач, масовних убијања прогањања и одвођења у логоре невиног становништва, као и помагач код прикривања усташко-нацистичких злочина.“ (*Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska, Zagreb 2008, 462–463, 474*).

⁴⁵ АМДБ, Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву, Записник сједница Управног одбора ЦО сарајевске, текући бр. 1. 15. маја 1945.

црквени одбори, преостало српско свештенство и јерархија нису учествовали у оснивању и раду ХПЦ на подручју Митрополије дабробосанске. У оваквим околностима усташке власти морале су да клир траже међу руским емигрантским свештенством, који су чинили и већину свештенства на подручју канонског дјеловања Митрополије дабробосанске.

Свети Архијерејски синод Српске православне цркве је, резолуцијом од 23. марта 1946, поништио сва акта која су Гермоген Максимов и Спиридон Мифка издали.⁴⁶ Без утемељења у канонском праву, ова усташка творевина нестаје са гашењем Независне Државе Хрватске 1945. године.

---

⁴⁶ Radmila Radić, *Verom protiv vere – država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd 1995, 234.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

Необјављени извори:

1. Архив Митрополије дабробосанске (АМДБ), (фонд Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву) Сарајево;
2. Архив Митрополије дабробосанске (АМДБ), (фонд Храм Рођења Пресвете Богородице у Зеници,) Зеница;
3. Архив Епархије зворничко-тузланске, Индекс свештенства и свештенмонаштва Епархије, Бијељина;

Објављени извори

Zakoni, zakonske odredbe, naredbe it.d. Nezavisne Države Hrvatske (proglašene od 2. lipnja do 22. lipnja 1942), Knjiga XVIII (svezak 171–180), urednik A. Mataić, vjećnik Stola sedmorice, Zagreb 1942, 1

Josip Broz Tito, *Sabrana djela, tom XIII (14. novembar 1942 – 20. januar 1943)*, Beograd 1982.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska, Zagreb 2008.

Литература

Ђурић Вељко, *Усташе и православље, Хрватска православна црква*, Београд 1989.

Žutić Nikola, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934–1946*, Beograd 2017.

Јовић Протојереј Саво Б., *Свешћеномученик Ејиској Варнава Насћић (1914–1964)*, Београд 2004.

Радић Радмила, *Држава и верске заједнице: 1945–1970. I*, Београд 2002, 62.

Radić Radmila, *Verom protiv vere – država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd 1995.

Роџар Петар, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb 1996.

Слијепчевић Ђоко, *Историја Српске православне цркве II књига: Од почетка XIX века до краја Другој свешћској раши*, Минхен 1966.

Slijepčević Đoko, *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svetskog rata, knjiga 2*, Minhen 1978.

Лексикони, енциклопедије

Тко је тко у НДН. Хрватска 1941.–1945, Загреб 1997.

Чланци

Јандрић Жељко. „Прилог истраживању прозелитизма клера римокатоличке цркве у НДХ: неколико случајева насилног прекрштавања православних Срба“, *Тойола ЈУ сйомен-погручје Доња Градина година VI*, бр. 6 (2020), 89–118.

Kamberović Husnija. „Smrtne presude Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine iz 1945. godine.“ *Prilozi*, 40, Sarajevo (2011), 157–170.

Milošević Slobodan. „O prekrštavanju pravoslavnog stanovništva u NDH u vreme Drugog svetskog rata“. *Istorija 20. veka: Časopis Instituta za savremenu istoriju*, br. 3 (1985), 71–92.

Пилиповић Радован. „Руско емигрантско свештенство на простору Независне Државе Хрватске (1941–1945)“. *Годишњак за истраживање геноцида*, Св. 11/1 (2019), 121–137.

Стојановић Александар, Ломпар Растко. „Ангажман Независне Државе Хрватске на међународном признању Хрватске православне цркве 1942–1944.“. *Токови историје: часопис Института за новију историју Србије*, бр. 27 (2/2019), 35–58.

Зборник

Brić Rafael, „Okupacioni sistem i ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu 1941–1943.«. U: Sarajevo u revoluciji II. Urednik Nisim Albahari, 243–284. Sarajevo: Istarski arhiv Sarajevo, 1977.

Мирковић Јован, „Хронологија злочина (април–август 1941. године) – прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“. У: Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина. Уредник Јован Мирковић, 11–78. Београд: Музеј жртва геноцида, 2009.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO PRAVOSUDJA I BOGOŠTOVLJA
ODJEL ZA BOGOŠTOVLJE

Broj: 3559-B-1943.

Zagreb, 24. svibnja 1943.

Predmet: Zenica, imovina bivše grčko istočne
crkve - raspoložba.

HRVATSKOM PRAVOSLAVNOM ŽUPNOM UREDU

- Z E N I C A -

Na tamošnju molbu br. 28 a na temelju § 21. Zakonske odredbe
o državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske od 9. listopada 1942.

o d o b r a v a s e

da naslov od Poreznog ureda u Zenici preuzme upravu nad imovinom bivše
grčko istočne crkve u Zenici a time da gornjom imovinom upravlja marom
ureadnog i dobrog gospodara.

Od prihoda imovine imaju se prvenstveno plaćati državni porezi
i ine javne dade, pa zatim aug kod kod Izpostave zemaljske banke za
Bosnu i Hercegovinu.

Ostali izdatci mogu se vršiti jedino uz predhodno odobrenje
ovog ministarstva.

Stoga je potrebno, da naslov načini priedlog proracuna izdata-
ka i primitaka za Hrvatski pravoslavni župni ured za godinu 1943. ima-
jući u vidu najstrožiju štednju, kao i izkaz sviiju primitaka i izdataka
polučenih od imovine bivše grčko istočne crkve i iste predloži na odo-
brenje ovom ministarstvu.

O preuzeću uprave nad imovinom treba načiniti primopredajni
zapisnik.

ZA DOM SPREMNI!

PROCESNIK ODJELA:

/Dr. Radoslav Glavaš/

Radoslav Glavaš

Прилог 1.

Допис „НДХ Министарства правосуђа и богоштовља Одјела за богоштовље“ упућен „Хрватском православном жупном уреду Зеници“ којим се дозвољава преузимање имовине Српске православне цркве од 24. маја 1943. године.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO PRAVOSUDJA I BOGOŠTOVLJA
ODJEL ZA BOGOSTOVLJE

Broj: 3559-B-1943.

Zagreb,

Predmet: Zenica, imovina bivše grčko istočne crkve
razpoložba.

HRVATSKOM PRAVOSLAVNOM ŽUPNOM UREDU
ZENICA

Na tamošnju molbu br. 28 a na temelju § 21. Zakonske odredbe
o državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske od 9. listopada 1942.
odobrava se

da naslov od Poreznog ureda u Zenici preuzme upravu nad imovinom bivše grčko istočne crkve
u Zenici s time da gornjom imovinom upravlja marom urednog i dobrog gospodara.

Od prihoda imovine imadu se prvenstveno plaćati državni porezi ine javne daće, pa zatim aug
kod kod Izpostave zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu.

Ostali izdatci mogu se vršiti jedino uz predhodno odobrenje ovog ministarstva.

Stoga je potrebno, da naslov načini priedlog proračuna izdataka i primitaka za Hrvatski
pravoslavni župni ured za godinu 1943. ima- jući u vidu najstrožiju štednju, kao i izkaz svijju
primitaka i izdataka polučениh od imovine bivše grčko istočne crkve i iste predloži na odo-
brenje ovom ministarstvu.

O preuzeću uprave nad imovinom treba načiniti primopredajni zapisnik.

ZA DOM SPREMNI!

NEZAVISNA DRZAVA HRVATSKA
PROCELNIK ODJELA: /Dr.Radoslav Glavaš/
MINISTARSTVO
PRAVOSUDJA
BOGOSTOVLJA

Mitropolijska Zagrebačka
Hrvatske Pravoslavne Crkve.

Z a g r e b .
Deželićeva ulica br.4.
brz: 41 - 93.

Broj: 414.M.-1944.

Predmet: Zenica - vršenje crkvenih
obreda po Starom Kalendaru.

Nadžupništvu Hrvatske Pravoslavne Crkve
u. /

Z E N I C I .

Primili smo od nadležnih Državnih Vlasti izvještaj, koji glasi: "Zakonom odredbom izjednačen je pravoslavni i katolički kalendar, te dozvoljeno otvaranje hrvatsko-pravoslavnih crkava. Povodom toga otvorena je i hrvatsko-pravoslavna crkva u Zenici i došao je jedan svećenik. On je prvi mjesec držao se po novom izjednačenom kalendaru, ali kasnije nije, nego je potpuno okrenuo na stari kalendar. Četnici oko Zenice upravo naglašuju, da su oni jači od države Hrvatske i da država Hrvatska ne može njima ništa silom naturiti."

Pozivate se, da u najkraćem vremenu pošaljete svoju izjavu o tome predmetu.

U Zagrebu, dne 13. lipnja 1944.

ZA DOM SPREMNI !

Mitropolit Permojčanin

Прилог 2.

Допис „Митрополије Загребачке Хрватске Православне Цркве“ од 13. јуна 1944. упућен „Надјупничтву Хрватске Православне Цркве у Зеници“ којим се тражи изјава о некоришћењу новог календара како им је наложено.

Mitropolija Zagrebačka
Hrvatske Pravoslavne Crkve.
Zagreb.
Deželićeva ulica br.4.
brz: 41 93.

Broj: 414.M.-1944.
Predmet: Zenica vršenje crkvenih
obreda po Starom Kalendaru.

Nadžupničtvu Hrvatske Pravoslavne Crkve
u./
ZENICI.

Primili smo od mjerodavnih Državnih Vlasti izvještaj, koji glasi: "Zakonskom odredbom izjednačen je pravoslavni i katolički kalendar, te dozvoljeno otvaranje hrvatsko-pravoslavnih crkava. Povodom toga otvorena je i hrvatsko-pravoslavna crkva u Zenici i došao je jedan svećenik. On je prvi mjesec držao se po novom izjednačenom kalendaru, ali kasnije nije, nego je podpuno okrenuo na stari kalendar. Četnici oko Zenice upravo naglašuju, da su oni jači od države Hrvatske i da država Hrvatska ne može njima ništa silom naturiti."

Pozivate se, da u najkraćem vremenu pošaljete svoju izjavu o tome predmetu.

U Zagrebu, dne 13. lipnja 1944.
Mitropolit Germogen

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
EPISKOP HRVATSKE PRAVOSLAVNE
EPARHIJE SARAJEVSKE
U SARAJEVU

Broj: 239/44.

U Sarajevu, 31. XII. 1944.

HRVATSKO PRAVOSLAVNOJ PARHIJI SARAJEVSKOJ

U

SARAJEVU.

Zapazili smo, da bogoslovi i monaški kandidati koji su primljeni na rad u crkvenim ustanovama i određeno im je redovito da dolaze na praksu, pjevanje kao i na sva redovita bogoslužjenja, da to smatraju olako i da ne vrše svoje dužnosti kako treba. Upozoravaju se imenovani da će u slučaju, da se parohijski sveštenici prituže na njih radi neredovitog dolazka u crkvu, na pjevanje, praksu ili rad u crkvenim ustanovama, biti odmah prijavljeni Sarajevskom popunidbenom zapovjedništvu i odmah upućeni na djelatnu vojnu obavezu u vojsku. Umoljava se naslov, da strogo pazi na dolazak istih i svaki neopravdani izostanak Nama odmah prijavi, kako bi mogli poduzeti shodne mjere protiv istih. Napominjemo, da su oni jedino kao svećenički pripravnici oslobođeni od vojne dužnosti po odredbi Ministarstva oružanih snaga.

To je poslednja opomena koju dajemo, a od sada ćemo postupati svom strogošću.

DOM SPREMNI!

XXXXXXXXXXXXXXXXXX

EPISKOP
EPARHIJE SARAJEVSKE:

[Handwritten signature]

Прилог 3.

Допис „Епископа хрватске православне епархије сарајевске у Сарајеву“ од 31. децембра 1944. упућен „Хрватско православној парохији сарајевској у Сарајеву“ којим се упозоравају богослови и монашки кандидати да редовно долазе на праксу, пјевање као и на сва богослужења.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
EPISKOP HRVATSKE PRAVOSLAVNE EPARKIJE SARAJEVSKE
U SARAJEVU
Broj: 139/44.
U Sarajevu, 31.XII.1944.

HRVATSKO PRAVOSLAVNOJ PAROHII SARAJEVSKOJ
U
SARAJEVU.

Zapazili smo, da bogoslovi i monaški kandidati koji su primljeni na rad u crkvenim ustanovama i određeno im je redovito da dolaze na praksu, pjevanje kao i na sva redovita bogoslužjenja, da to smatraju olako i da ne vrše svoje dužnosti kako treba. Upozoravaju se imenovani da će u slučaju, da se parohijski sveštenici prituže na njih radi neredovitog dolazka u crkvu, na pjevanje, praksu ili rad u crkvenim ustanovama, biti odmah prijavljeni Sarajevskom popunidbenom zapovjedničtvu i odmah upućeni na djelatnu vojnu obavezu u vojsku. Umoljava se naslov, da strogo pazi na dolazak istih i svaki neopravdani izostanak Nama odmah prijavi, kako bi mogli poduzeti shodne mjere protiv istih. Napominjemo, da su oni jedino kao svećenički pripravnici oslobođeni od vojne dužnosti po odredbi Ministarstva oružanih snaga.

To je poslednja opomena koju dajemo, a od sada ćemo postupati svom strogošću.
ZA DOM SPREMNI!

EPISKOP
EPARHIJE SARAJEVSKE:
Spiridon M

Duhovnik za hrvatsku pravoslavnu ispovjed pri III.Zbornom području.-

Sarajevo, 5. I. 1945.

PREDMET: Koli se dozvolja radi bogosluženja za pripadnike oružanih snaga u crkvama u Novom Sarajevu i u Reljevu.-

NJEGOVOJ PREOSVEŠTENSTVU
GOSPODINU SPIRIDONU EPISKOPU HRVATSKE
PRAVOSLAVNE EPARHIJE SARAJEVSKE

SARAJEVO

Pošto hrvatsko-pravoslavna župa (parohija) u Sarajevu osporava mi pravo da obavljam bogosluženje za pripadnike oružanih snaga u Novosarajevskoj crkvi sv. Preobraženja, to molim Vaše Preosveštenstvo da mi izvolite odobriti da obavljam bogosluženje u istoj za pripadnike oružanih snaga u dane kada se tamo ne služi služba Božija od strane pravoslavnih župnika župe sarajevske.

U istoj crkvi do sada sam obavljao bogosluženje na osnovu odobrenja hrvat.pravoslavne župe sarajevske broj 1839 od 6.XI. 1943.koje do danas nije još opozvano, a osim toga imao sam zato i usmenu dozvolu Vašeg Preosveštenstva.

Ujedno molim da mi se isto tako odobri bogosluženje i u crkvi sela Reljevo gdje na zahtjev zapovjednika uzletišta Reljovac ponekad sam služio za postrojbe istog uzletišta, pošto u Reljevu nema pravoslavne crkve.

Napominjem da drugih podanih crkava za pripadnike oružanih snaga nema, a međutim u Novosarajevskoj crkvi bogosluženje od strane župnika (paroha) obavlja se vrlo rijetko (ukoliko mi je poznato u toku prošlih 14 mjeseci od strane župnika obavljano je samo tri bogosluženja), a u Reljevu nema župnika.

10. I. 1945

IZVOJEDNIŠTVO III. ZBORNOG PODRUČJA
OSOBNI ODJEL

123

Osob. broj

12. I. 1945

U Sarajevu, dne

194

Ustupa se.-

ZA POGLAVNIKA I ZA DOM SPREMNI!

Duhovnik, setnik
V. Dobronaravov

V. Dobronaravov

P. O. Z. Predsjednik Odsjaja odjela
pukovnik (Učita)

[Signature]

Прилог 4.

Допис „Духовника за хрватску православну исповијед при III. Зборном подручју“ упућен преко „Заповједничтва зборног подручја“ 5. јануара 1945. „Његовом преосвећенству господину Спиридону Епископу хрватске православне епархије сарајевске“ којим В. Добронравов тражи од Мифке да му обезбиједи службе за припаднике оружаних снага у српским православним храмовима у Новом Сарајеву и у Рељеву.

Duhovnik za hrvatsku pravoslavnu ispovied pri III.Zbornom području.
Sarajevo, 5. I. 1945.

PREDMET: Moli se dozvola radi bogosluženja za pripadnike oružanih snaga u crkvama u Novom Sarajevu i u Reljevu

NJEGOVOM PREOSVEŠTENSTVU GOSPODINU SPIRIDONU EPISKOPU HRVATSKE PRAVOSLAVE EPARHIJE SARAJEVSKE, SARAJEVO

Pošto hrvatsko-pravoslavna župa (parohija) u Sarajevu osporava mi pravo da obavljam bogosluženje za pripadnike oružanih snaga u Novosarajevskoj crkvi sv. Preobraženja, to molim Vaše Preosveštenstvo da mi izvolite odobriti da obavljam bogosluženje u istoj za pripadnike oružanih snaga u dane kada se tamo ne služi služba Božija od strane pravoslavniх župnika župe sarajevske.

U istoj crkvi do sada sam obavljao bogosluženje na osnovu odobrenja hrvat. pravoslavne župe sarajevske broj 1839 od 6.XI. 1943.koje do danas nije još opozvato, a osim toga imao sam zato i usmenu dozvolu Vašeg Preosveštenstva. Ujedno molim da mi se isto tako odobri bogosluženje i u crkvi sela Reljevo gdje na zahtjev zapovjednika uzletišta Rajlovac ponekad sam služio za postrojbe istog uzletišta, pošto u Rajlovcu nema pravoslavne crkve.

Napominjem da drugih podesnih crkava za pripadnike oružanih snaga nema, a međutim u Novosarajevskoj crkvi bogosluženje od strane župnika (paroha) obavlja se vrlo rietko (ukoliko mi je poznato u toku prošlih 14 mjeseci od strane župnika obavljno je samo tri bogosluženja), a u Reljevu nema župnika.

Duhovnik, satnik
V.Dobronravov

10. I. 1945.

ZAPOVJEDNIČTVO III. ZBORNOG PODRUČJA

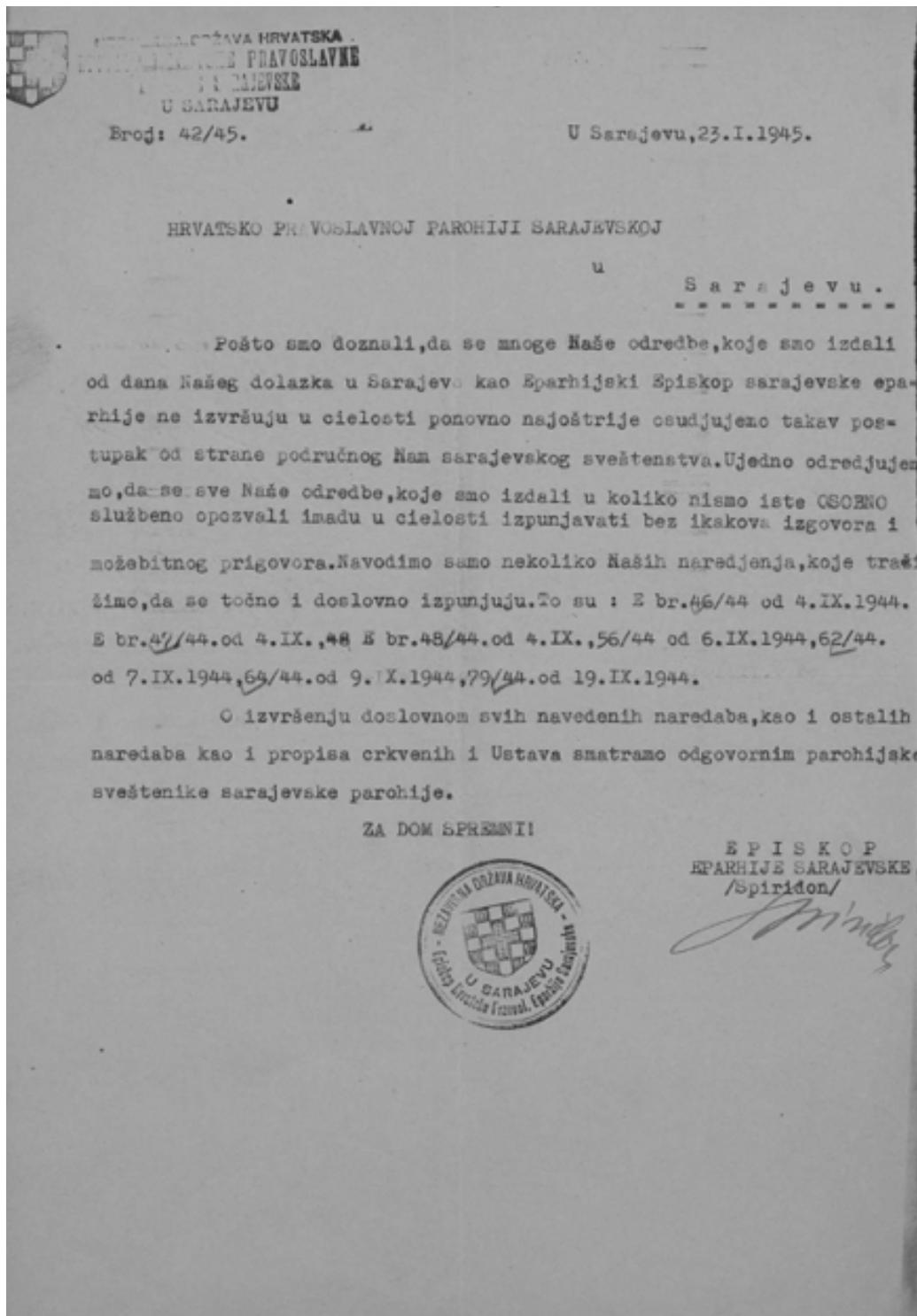
OSOBNI ODJEL

Osob. Broj 123

U Sarajevu, dne 12. I. 1945

ZA POGLAVNIKA I ZA DOM SPREMNI!

P.O.Z. Pročelnik Osobnog odjela pukovnik (Uhrin)

Прилог 5.

Допис „Епископа хрватске православне епархије сарајевске у Сарајеву“ од 20. марта 1945. упућен „Хрватско православној парохији сарајевској у Сарајеву“ којим се упозоравају сарајевски пароси Мрачковски и Руженцов на пристојно опхођење према новорукоположеном јеромонаху Богојевићу.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
EPISKOP HRVATSKE PRAVOSLAVNE EPARKIJE SARAJEVSKE
U SARAJEVU
Broj: 42/45.
U Sarajevu, 23.1.1945.
HRVATSKO PRAVOSLAVNOJ PAROHII SARAJEVSKOJ Sarajevu.

Pošto smo doznali, da se mnoge Naše odredbe, koje smo izdali od dana Našeg dolazka u Sarajevo kao Eparhijski Episkop sarajevske eparhije ne izvršuju u celosti ponovno najoštrije osudjujemo takav postupak od strane područnog Nam sarajevskog sveštenstva. Ujedno odredjujemo, da se sve Naše odredbe, koje smo izdali u koliko nismo iste OSOBNO službeno opozvali imadu u celosti izpunjavati bez ikakova izgovora i možebitnog prigovora. Navodimo samo nekoliko Naših naredjenja, koje tražiimo, da se tačno i doslovno izpunjuju. To su: E br.46/44 od 4.IX.1944. E br.47/44. od 4.IX.,48 E br.48/44. od 4.IX.,56/44 od 6.IX.1944,62/44. od 7.IX.1944,64/44. od 9.IX.1944.79/44. od 19.IX.1944.

O izvršenju doslovnom svih navedenih naredaba, kao i ostalih naredaba kao i propisa crkvenih i Ustava smatramo odgovornim parohijske sveštenike sarajevske parohije.

ZA DOM SPREMNI!

EPISKOP
EPARHIJE SARAJEVSKE
/Spiridon/

КРАЈЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
ЕПИСКОП ХРВАТСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ
ПАРХИЈЕ САРАЈЕВСКЕ
У САРАЈЕВУ

Број:154/45

У Сарајеву,20.III.1945.

ХРВАТСКО ПРАВОСЛАВНОЈ ПАРОХИЈИ САРАЈЕВСКОЈ

у/

С а р а ј е в у .

У вези Нашег ријешења односно са објенја наслову под горјим бројем од данас упозоравамо парохе сарајевске протојереја Ивана Мроћковског и Архимандрита Николаја Руџенцова на пристојно обходjenje према новорукположеном јеромонаху о.ДИМИТРИЈУ БОГОЈЕВИЋУ кога смо поставили за душобриџника у овдашњој државној болници Наом одлуком од 19.III.1945 под горјим бројем и уједно му ставили у дужност да сакрањује умрле чланове погребног друштва Св.Марка, како би се једно за свагда ликвидирале несугласнице које су настале измеду друштва и мјестних пароха.

Напомијемо, да остajемо код Наше одлуке и да тражимо дужно поштовање како према Нашој Архијерејској одлуци тако и према сабрату у Христу које му припада као свештеномонаху. У случају непоштивања Наше одлуке поступит ћемо најоштријим мјерима против svakoga који би се усудио поступити противно.

Канонски смо једино ми надлежни да рукополажемо и постављамо свештенослужитеље и одредјујемо им дјелокуп њихова рада. Упозоравамо парохе на послједике које би могле проистећи из не изпововања Наших наредоба. Ово је послједна опомена.

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

Е П И С К О П
Пархије сарајевске:
/Spiridon/

Прилог 6.

Допис „Епископа хрватске православне епархије сарајевске у Сарајеву“ од 20. марта 1945. упућен „Хрватско православној парохији сарајевској у Сарајеву“ којим се упозоравају сарајевски пароси Мрачковски и Руженцов на пристојно опхођење према новорукоположеном јеромонаху Богојевићу.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
EPISKOP HRVATSKE PRAVOSLATHE
EPARKUJE SARAJEVSKE
U SARAJEVU
Broj: 154/45
U Sarajevu, 20. III. 1945.

HRVATSKO PRAVOSLAVNOJ PAROHII SARAJEVSKOJ
Sarajevu.

U vezi Našeg riješenja odnosno sa obćenja naslovu pod gornjim brojem od danas upozoravamo parohe sarajevske protorejera Ivana Mročkovskog i Arhimandrita Nikolaja Ružencova na pristojno obhodjenje prema novorukopoloženom jeromonahu o.DIMITRIJU BOGOJEVIĆU koga smo postavili za dušobrižnika u ovdašnjoj državnoj bolnici Našom odlukom od 19.III.1945 pod gornjim brojem i ujedno mu stavili u dužnost da sahranjuje umrle članove pogrebnog društva Sv. Marka, kako bi se jedno za svagda likvidirale nesuglasnice koje su nastale između društva i mjestnih paroha.

Napominjemo, da ostajemo kod Naše odluke i da tražimo dužno poštovanje kako prema Našoj Arhijerejskoj odluci tako i prema sabratu u Hristu koje mu pripada kao sveštenomonahu. U slučaju nepoštivanja Naše odluke postupit ćemo najoštrijim mjerama protiv svakoga koji bi se usudio postupiti protivno. Kanonski smo jedino mi nadležni da rukopolažemo i postavljamo sveštenoslužitelje i odredjujemo im djelokup njihova rada. Upozoravamo parohe na posljedice koje bi mogle proisteći iz ne izpunovanja Naših naredaba. Ovo je posljedna opomena.

EPISKOP
Eparhije Sarajevske:
Spiridon M.

Contributions to the research of the so-called „Croatian Orthodox Church“ in the territory of the canonical Serbian Orthodox Metropolitanate of Dabrobosna during the NDH occupation (through sources and documentary material).

Resume

The establishment of the pseudo-ecclesiastical organization of the Croation Orthodox Church within territory occupied by Ustaše forces (NDH), was intended to suppress the Serbian people in those areas. In addition to the terrible persecution, murders, and forced conversions, the establishment of this non-canonical church was done in order to dissolve Serbian national identity. Ante Pavlović officially announced the creation of this church in "Narodne Novine" on the 7th of April 1942 and the Ministry of the NDH had absolute control over the HPC, using it as a government-based religious institute. This paper presents the names of all the clerics who accepted the dishonorable role of serving the church established by the NDH. Those who accepted were: the Russian emigrants Ivan Mračkovskis, Nikolai Ruzentsov, and Anatojie Paradijev; the ethnic Czech Mifka Spiridon; and the ethnic Serbs Varnava Radovanović, Bogdan Popović, and Dimitrije Bogojević.